

TAKÁCS ALBERT

Alkotmányos állam és értékelmélet

*Egy szerzetes azt kérdezte Csao-Cseutól:
melyik az igazság egyetlen és utolsó szava?
A mester azt válaszolta: igen.*

Az alkotmányos állam fogalmát leíró jelleggel, érték kategóriaként és normatív jelentéssel is szokták használni. Az első értelemben az állam alapvető törvény szerinti felépülését és működését, második jelentésében meghatározott minőségét értik, míg a harmadik alkalmazása az állammal szemben támasztott elvárások és követelmények foglalatára. A látszólag egyszerű és a mindennapi politikai életben eléggé elkoptatott fogalom rendkívül sokrétű és gazdag tartalmat hordoz. Éppen ezért az alkotmányos állam elemeinek felsorolása, elveinek értelmezése és követelményeinek alkalmazása igen változatos képet mutat. Vannak, akik érték kategóriaként beszélve az alkotmányos államról, különbséget tesznek autoriter és demokratikus formái között. Ha normatív jelentés tulajdonítunk neki, akkor meg kell követelni, hogy az állami berendezkedés rendelkezzen bizonyos intézményekkel. Összességében, sok államra alkalmazhatjuk az alkotmányos állam minősítést, és sok állami intézményt tekinthetünk olyannak, amely az alkotmányos állam lényegét fejezi ki.

Bár az alkotmányos államnak nincs olyan abszolút érvényű modellje, amelyhez minden mást viszonyítani lehetne, egyes megjelenési formái mégis ugyanazon az értékrenden és elméleten nyugszanak. Az a gondolati hagyomány, amelyhez az alkotmányos állam eszméje kapcsolódik, a zsarnokság ellenesség. A gondolkodás és a nyomában járó politikai gyakorlat *antidespotikus* irányú. Európa és Észak-Amerika nagy kulturális teljesítménye, a hatalomról és az emberről vallott felfogás fejlődésének következménye. Az eszmék és az intézmények változása nem rendeződik egyetlen határozott és célra irányuló folyamatba, menetét kilengések, megtorpanások, visszafordulások kísérik.

A 18. század végére határozott – jóllehet még nem uralkodó – formát öltött az a felfogás, hogy a hatalom állama helyére az alkotmányos államnak kell lépnie. Egy ideig sokak fejében az az elképzelés élt, hogy egy különleges törvény: az *alkotmány* elegendő a hatalom államának megszüntetéséhez. Az *Ember és Polgár Jogainak Deklarációja* azonban már túllépett ezen a mechanikus felfogáson. Az alkotmány nem elnevezés és kinyilatkoztatás kérdése, hanem egy bizonyos érték együttes érvényre juttatása. A nevezetes Tizenhatodik cikk szerint: „Az olyan társadalomnak, amelyben a jogokat nem biztosították intézményesen,

és amelyben a hatalmi ágakat nem választották szét, nincs alkotmánya”¹. A forradalom konszolidációja után, a chartális alkotmány feladata a rend és a szabadság egyesítése, az alkotmányos egyeduradalom bevezetése volt – állapítja meg *Johann Caspar Bluntschli*.² Az alkotmányosság fogalmát egy rövid ideig a berendezkedés új és hatékony formájának leírására használták. A fogalom ilyen semleges alkalmazása még *Tocqueville* 1848-as eseményekről szóló megemlékezését is jellemzi.³ Az alkotmányos állam fogalmát az 1850-es évek közepén minden bizonnyal éppen *Bluntschli* használta először, elméleti igényrel, és így definiálta: „Az alkotmányos állam olyan állam, melynek politikai léte és alakja abban a jogi rendben bontakozik ki, mely az államot meghatározó alapeszméknek megfelelően az állam egészének egységét és cselekvőképességét biztosítja, az államhatalom funkcióit egymástól elhatárolja, és az állampolgárnak biztosítja a jogot az államakarat képzésében való részvételre”.⁴ A leíró fogalomhoz képest ez a meghatározás már tartalmaz bizonyos értékelemeket, jóllehet, a hegeli államfilozófia bűvkörében benne a legfőbb érték maga az állam, és nem annak sajátos minősége. Noha az állam immár az alkotmány előírásai szerveződött, de egy ideig még sok tekintetben könyörtelenebb és zsarnokibb volt hatalma, mint a végnapjait élő feudális abszolutizmusé. Megint csak érdemes *Tocqueville*-hez fordulnunk, aki így ír: „Abban a körben ugyanis, amit az alkotmány legálisan kijelölt, politikai élet ki sem alakulhatott ... a régi arisztokráciát legyőzték, a nép pedig ki volt zárva a politikából. ... Az álláspontok, érdekek és nézetek annyira azonosak voltak egymással, hogy ez a különös egyneműség minden eredetiségtől, minden realitástól és így minden hiteles szenvedélytől is megfosztotta a parlamenti vitákat.”⁵

A hagyományok látszata és az egyébként szerény hatású legális intézmények léte fokozatosan azért finomította az alkotmányos állam elveit és gyakorlatát. A *politikai pártok* megerősödése Európában új megvilágításba helyezte a hatalmi ágak elválasztásának és a hatalom megosztásának addig néha sematikusnak tartott követelményét. Az Egyesült Államok alkotmányos rendszere, eleve olyan egymásra utaltságot alakított ki az állami szervek között, amely magában foglalta a hatalom megosztását és egyensúlyát. Az 1848-as forradalmak után,

¹ Közli: KOVÁCS ISTVÁN – SZABÓ IMRE (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 121.p..

² J(OHANN) C(ASPAR) BLUNTSCHLI: *Az általános államjog és a politika története. II.köt.* Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. 1876. 220.p.

³ Vö.: ALEXIS DE TOCQUEVILLE: *Emlékképek 1848-ról.* Budapest: Európa Könyvkiadó, 2011. 258. skk.p.

⁴ Idézi: ERNST RUDOLF HUBER: *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Bd. VI.* Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1981. 82.p.

⁵ TOCQUEVILLE: 3.lj. hiv. mű, 24.p.

a politikai gondolkodásban uralomra jutott a szabadság *konzolidált* felfogása, amely immár feltételezte az emberi jogok rendszerének bővítését, és jogi jellegének megszilárdítását. Az alkotmányos állam kategóriájának – mintegy nemzeti - versenytársaként Németországban hamarosan megjelent a *jogállam fogalma* Robert von Mohl munkáiban. A jogállam akkori meghatározása viszonylag távol áll a ma szokásos jelentésétől. A jogállam jelszava olyan államot takart, amely hivatásának tekinti a jogvédelmet és a gyengébb osztályok felemelését.⁶ Később ugyan a jogállam fogalma a jogbiztonság formális elemére szűkült, a német alkotmányelmélet viszont utóbb kialakította a szociális jogállam kategóriáját, visszaállítva ezzel mintegy száz évvel korábbi eredeti jelentését. Igaz, azóta is elvi viták tárgya a két fogalom tartalma és egymáshoz való viszonya.

Az alkotmányos államról szóló elméletben a döntő fordulatot az alkotmánybíráskodás megjelenése hozta. Az alkotmánybíráskodás alakította ugyanis át az alkotmányos állam lassan szaporodó értékeit normatív elvárásokká, s ezek körét rendszerbe szervezett követelményekkel jelentősen gyarapította. Ennek a fejlődésnek a csomópontjain olyan teóriák találhatók, mint az *élő jog elmélete* vagy a magyar Alkotmánybíróság által felkapott, majd elejtett, *láthatatlan alkotmány* koncepciója.

Az alkotmányos állam elmélete szempontjából igen nagy jelentősége van a vele szemben álló: ellenséges vagy kritikus felfogásoknak. Az alkotmányos állam sem tökéletes képződmény, sem elméleti alapjaiban, sem gyakorlati felépülésében. Kialakulása és fejlődése nem feltartóztathatatlantul előregördülő folyamat, amely meghalad és betetőz minden korábbi korszakot. Bármennyire jól ismertek az alkotmányos állam eszméi, ezek nem mindig győzedelmeskednek és nem mindig elég erősek ahhoz, érvényesülni tudjanak. A régi hatalom hajlamos volt a zsarnokságra, a modern hatalom a zsarnokság korszerű változataira: a tekintélyuralomra és a diktatúrára hajlamos. A zsarnokság ilyen vagy olyan mozgató erőit az alkotmányos állam eszméi nem képesek minden további nélkül semlegesíteni, vagy legyűrni. Alkotmányos államot szétzilálhat forradalom vagy anarchia is.⁷

Ha viszont az alkotmányos állam elemeiben, értékeiben, következményeiben és hatásosságában ennyire sokféle alakot ölthet, felmerül a kérdés: mi adja értelmét és létjogosultságát? Mi alapozza meg értékét? Mivel a kérdés érték meghatározására és kinyilvánítására vonatkozik, a választ a filozófiai értékelmélet világában kell keresni. El kell foganunk, hogy – az alkotmány alaptörvény jellegéből következően – az alkotmányos állam eszméje *a hatalom*

⁶ GNEIST RUDOLF: *A jogi állam*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1875. 21.p.

⁷ Vö.: CARL J. FRIEDRICH: *Tradition und Autorität*. München: List Verlag, 1974. 111. skk.p.

és a politika alapvető értékeinek foglalata. A hatalom és a politikai végső értékeit illetően többféle felfogás és kijelentés lehetséges. Ezek között vannak, amelyek összhangba hozhatóak az alkotmányos állammal szemben támasztott elvárásokkal, és vannak, amelyek nem. Ugyanígy vannak értékek, amelyek a diktatúrához kötődnek és vannak, amelyek nem. De lehetséges-e ugyanúgy értéknek nevezni valamit, ami az alkotmányos állam velejárója, és azt, ami a diktatúráé? Milyen alapon állítható, hogy az alkotmányos állam értékesebb hatalmi forma, mint a diktatúra?

Az ilyen fajta kérdések megválaszolásához több *értékelmélet* is alkalmasnak tűnik. A dilemmák felismerésében és természetük meghatározásában nagy segítséget nyújt a *Dilthey* történelem- és tudományelméletéből a 20. század legelején kiformalódott értékten, mely a XIX. század historizmusára adott kritikai reakciónak tekinthető, és amely a jelenségek vizsgálatában egyesíti a lélektani és a történeti analízist. Az értékeket ebben az elemzésben mindig úgy kell szemlélni, mint előfeltevéseket, amelyek az étellel szembeni magatartásból, az ember teljes lelki és szellemi hozzáállásából származnak. A megismerés tárgya az érték esetében is az, aminek tudatára ébredünk.⁸ A megismerés valójában megértés, amely tudatában van a jelenségek szellemi lényege és objektív realitása közötti különbségnek. A megértés nem képes az értékeket érintő problémákat megoldani, de megvilágíthatja azok társadalmi és világnézeti irányultságát. Mindennek ellenére *Dilthey* nem zárta ki, hogy a megértést logikai kategóriák szervezzék és irányítsák, így azt sem, hogy a tapasztalatok és a valóság között hosszabb időszakra tekintve harmónia legyen. Bizonyos mértékig *Dilthey* is, de a történeti értékelmélet rendszerét továbbfejlesztő Rickert még inkább, törvényszerű összefüggéseket keresett a valóság és az értékek között, tehát a klasszikus európai filozófia tradícióit vitték tovább. E tradíció gyökere *Platón* dualizmusa, amely határozottan elválasztotta egymástól a lényeg és a jelenség, az értelem és az érzelem, a valóság és az érték világát. Erre a hagyományra gondolt *Whitehead*, amikor az európai filozófia történetét *Platón* gondolataihoz írott lábjegyzetek sorozatának nevezte. *Platón* dualizmusának megidézése miatt tér vissza örökké az alkotmányelmélet örök kérdése, hogy *a jogokat önmagukban vagy előfeltételeikkel együtt kell-e tisztelnünk?*

Ennek a hagyományos álláspontnak a meghaladására és az értékelméletnek a társadalmi gyakorlat számára alkalmassá tételére *Max Weber* tette a legjelentősebb kísérletet, aki ugyan még mindig dualista elvek szerint gondolkodott, de a döntő tekintetben elvetette azoknak az értékeknek az objektív jellegét, amelyek között a cselekvő ember választ. Az ész nem kulcs az igaz-

⁸ Vö.: WILHELM DILTHEY: Bevezetés a szellemtudományokba. In: Wilhelm Dilthey: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok. Budapest: Gondolat Kiadó, 1974. 67.p.

ságossághoz és a bölcsességhez, csak arra szolgál, hogy az irracionálisan választott értékeket felelősségteljes cselekvéssel meg lehessen valósítani. Az ész helyes útmutatást ad azt illetően, hogy milyen a derék emberhez illő élet. A gondolkodás műveleteiben nagy jelentőséget kell tulajdonítani az intuíciónak és az empátiának, melyek arra vezetnek, hogy a társadalmi jelenségeknek különféle magyarázatrendszerei léteznek – az *értelmező* elfoglalt nézőpontja szerint.⁹ Mint minden hatalmi jelenségnek, az alkotmányos államnak is vannak megfigyelhető, megtapasztalható tényei. Az alkotmányos állam azonban több ennél, nem egyszerűen intézmények és eljárások halmaza, hanem az ezekhez való helyeslő viszonyulás is. Az alkotmányos állam magas értéket képvisel, ezért elfogadásának és támogatásának is erősnek kell lennie. Az alkotmányos állam eszméje feltételezi, és egyben megköveteli, hogy legitimitás övezzé. Ezt a legitimitást a hatalom *felelősségteljes és racionális* felhasználása teremti meg. A felelősség és a racionalitás *Weberszámára* kulcsfogalmak a hatalommal kapcsolatban. Ha ugyanis arra a következtetésre jutunk, hogy az értékeknek nincs objektív érvényük, és így választásuknak nincs logikai oka, vagyis a világ az értékek szempontjából értelmetlen, akkor eljön – ahogy *Nietzsche* gondolta¹⁰ – a hatalom akarásának és minden érték átértékelésének veszélyes ideje.

Weber szerint, a tények bármilyen széles körű és mély ismerete nem nyújt eligazítást arra nézve, hogy milyen viszonyulást alakítsunk ki hozzájuk, értékesnek vagy értéktelennek tartsuk őket. Aki aprólékosan ismeri a diktatúra természetét, ettől még tarthatja a gonosz művének. Ha valaki sokat tud az alkotmányos államról, gondolhatja, hogy morálisan rossz, értéktelen képződmény. Minden megismerésnek tisztában kell lennie azzal, hogy „a jelenségek végtelen teljességének csak egy véges része jelentős”.¹¹ A valóság e véges része az, amelyre érték vonatkozhat. Minél általánosabb és nagyobb jelentőségű egy probléma, annál kevésbé adható rá egyértelmű válasz a tények, a tapasztalati tudás anyagából. Az értékek nem csak alternatívákat jelentenek, hanem felszólítást is a többivel való küzdelemre vagy kiegyezésre, ha ezek az értékek a valóság más, ugyancsak véges részeinek elvonatkoztatásai. Az értékek megfogalmazásának igazságát nem lehet igazolni, és elfogadásának helyességét nem lehet bizonyítani. Mind a kinyilvánított, mind a megvallott értékek körében előfordulhatnak alapvető ellentmondások, amelyeket nem lehet áthidalni.¹² Az egyidejűleg létező értékek nem alkotnak koherens rendszert, egy részük kiegészíti és támogatja egymást, más részük viszont feszültségben vagy kibé-

⁹ Vö.: EVANDRO AGAZZI: *A jó, a rossz és a tudomány*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1992. 151.p.

¹⁰ Vö.: FRIEDRICH NIETZSCHE: *A hatalom akarása*. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2002. 308.sk.p.

¹¹ MAX WEBER: *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970. 37. p.

¹² Vö.: WEBER 1970, 89.p.

kíthetetlen ellentétben áll a többivel. A harmónia vagy a konfliktus az értékek érvényesülésének természetén múlik. Az értéknek nincs olyan belső sajátossága, amely szükségszerűvé tenné elismerését és követését, és az igazság erejével igazolná az érvénye alá tartozó cselekvést. Az érték a magatartás és a cselekvés olyan gondolati mintája, amely rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy választható és feltételezhető, hogy ismeretlen jövőbeli helyzetekben *orientációt* jelent. Az érték azért érvényes, mert választják, ez a természete. Minden dilemmát jelentő helyzetben, aszerint lehet az értékek között választani, hogy milyen orientációt érzékelünk. A tagadás – mint negatív választás – szintén összhangban áll az érték természetével, jöllehet elutasítással kapcsolatba hozni azt, amit végül is választani és követni szeretnénk. Olyan, mintha – *Nietzsche* kifejezését használva – kalapáccsal filozofálnánk a bálványok lerombolásáért.¹³ Az az elem, amely az érték választását meghatározza, s így az érték érvényességét megalapozza: a spekulatív szemlélődés és a dolog értelmére vonatkozó elmélkedés, végül is a *hit*.¹⁴ Az érték a hit tárgyilag körülhatárolható formája. Az érték felismerése és követése azon alapul, hogy hiszünk helyességükben, és készek vagyunk magatartásunkat neki megfelelően alakítani. Az érték igazságát az adja, hogy érvényes mindazok számára, akik ezt az igazságot hiszik, és akarják.¹⁵ Az érték ebben az értelemben az akarat, az érzelem és az ész közös műve. Az érték hasonlóan viselkedik, mint a vallás: objektívnek tűnik, de objektív bizonyítékkal alátámasztani nem lehet.

Az értékek választása és követése azonban nem a vak hit, a mágia vagy a babonák alapján történik. Bármennyire igyekszünk is hinni egy alátámaszthatatlan vélekedésben és követni azt, ez általában nem szokott sikerülni. Már csak azért sem, mert maga a hit a magánjellegű buzgalmakban meg sem ragadható, ez a magatartás is tárgyának alkotórésze. A hívő *valamiben* terjeszti ki a maga határait, amiben esetleg a hit nélkül nem lehetne benne. Ez a „benne foglaltság” az érzelem alapja. Az értékek közötti választásnak mindig van érzelmi oldala, ha minimális közünk van hozzájuk. Az érzelmek ugyanúgy értékelés tárgyai, mint ahogy bármi más, ami orientációs kategória lehet a cselekvés számára, sőt, az érzéseknek éppen az a funkciójuk, hogy tartalmazzák önmaguk megítélését és értékelését is.¹⁶ Az értékek és az érzelmek oly mértékig nem választhatóak el, mint az az európai filozófiai hagyományban sokáig jelen volt.

A személyes vélekedés és hozzáállás az értékekkel kapcsolatban tehát soha

¹³ Ld.: FRIEDRICH NIETZSCHE: *Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophiert*. In: Friedrich Nietzsche Werke in zwei Bänden (Ausgewählt und eingeleitet von August Messer). Zweiter Band. Leipzig: Alfred Kröner Verlag, 1930. 163.sk.p.

¹⁴ Vö.: WEBER 1970, 13.p.

¹⁵ Vö.: WEBER 1970, 44.p.

¹⁶ Ld.: HELLER ÁGNES: *Az ösztönök. Az érzelmek elmélete*. Budapest: Gondolat, 1978. 289. p.

nem annyira esetleges, mint amennyire a mindennapi gyakorlat tényeinek és benyomásainak tömegében elvesző emberről feltételezhető lenne. Ha a gondolkodás nem is több mint képzettársítás – jegyzi meg *Whitehead* –, attól még a logika szabályai alkalmazhatóak rá, vagyis a logikai szintaxis és szemantika bármely gondolkodási módnak kiegészítő érvényességi erőt adhat.¹⁷ Ez az a nézőpont, amely lehetővé teszi a logika és a pszichológia közötti kiegyezés létrejöttét. Az élet csak akkor nem lesz természeti esemény, ha azoknak a végső érvényű döntéseknek a láncolatává alakul, amelyek révén az ember megválasztja cselekvésének és létének értelmét. Az értékek választása a nekik megfelelő sors választása. A hit abban mutatkozik meg, hogy hisszük: az érték és a sors között van kapcsolat. Az értékeket kifejező eszmék fogalmakba és kategóriákba foglalva, a gondolkodás történeti folyamatába rendeződnek.¹⁸ A gondolkodás természete olyan, hogy racionalizál és megértésre törekszik. A racionalizáció tartományát nem a dolgok, hanem a problémák gondolati összefüggései alkotják. A racionalizáció ilyen menetét nevezi *Weber* – tőle nem idegen metaforikus szóhasználattal – a világ varázstalanításának.¹⁹ Nem a közvetlen észlelés rángatja az embert és a társadalmat ide-oda, hanem az a tudás mozgatja a cselekvést, amely a megértésre törekvés során keletkezett. A megértés – legalábbis *Weber* szerint – a racionalizáció emberi gondolkodásban mindig jelen levő módja. Az érték nem a valóság tényeiből következik, hanem a megértő gondolkodás hozza létre. Az érték keletkezése és követése, noha nem törvényszerű, és nem logikai szükségszerűség, ám ettől még önmagában nem irracionális. Így azok gondolkodása és magatartása, akik hisznek valamely értékben, szintén nem feltétlenül irracionális. A hit annak tudati formája, hogy a valóság tényei felett vannak érvényes értékek, amelyek azok értelmére és megértésére adott válaszok. Az értelem keresése és a megértés vágya az emberi természet száműzhetetlen része. De ez a hit – amely része a racionális világnak – azzal is tisztában van, hogy az „értékeszméből szüremelő fény mindig csak egy állandóan változó véges részt világít meg.”²⁰

Az érték természetéhez tehát hozzátartozik egyfajta ontológiai bizonytalanság, amelyet a gyakorlati életben a hit szilárdít meg. A hit nem nélkülözi a racionalitás elemeit, ezért a hiten alapuló értékrend nem is azonosítható az értékrelativizmus hagyományos minősítésével. Jól jellemzi ezt a gondolkodás-

¹⁷ Ld. részletesebben: *J(OSEPH) M(ARIA) BOCHENSKI: Europäische Philosophie der Gegenwart (Zweite, umgearbeitete Auflage). Bern und München: Francke Verlag, 1951. 237.p.*

¹⁸ Vö.: *WILHELM WINDELBAND: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie (Hrsg.: Heinz Heimsoeth). Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 1935. 8.p.*

¹⁹ Vö.: *MAX WEBER: Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 287.p.*

²⁰ *WEBER 1970, 72.p..*

módot, hogy *Weber* a racionalizáció eredeti formáját, a dogmatikailag kötött vallások kialakulásától számítja.²¹ E vallások tartalmazznak először feltétlen etikai parancsokat, amelyek a relativizmus elutasításának – sőt tilalmának – kodifikált formái. Az ilyen típusú vallások megkönnyítik, sürgetik az értékválasztást, és a mindennapi élet részévé teszik az állásfoglalás kötelezettségét. Az értékek szempontjából racionalizálják azokat az alapvető választásokat, amelyek egyébként kívül esnének a józan ész és a hétköznapi gyakorlat körén. Azzal a problémával összefüggésben is jelentős a szerepük, hogy a hiten belül, a bizonyosságnak vannak fokozatai. A hit bizonyosságát a tartósság állapota biztosítja, a tévelygés ennek a habitusnak a hiánya. Nem vezet bizonyossághoz, ha bármiről elgondolkodunk, ami éppen az eszünkbe jut. A naiv gondolkodás ugyanis nincs tudatában saját indítékainak, köteletségének és felelősségének.

A kételymentes hit állapota elérésének tulajdonságával és funkciójával azonban nem csak a vallás rendelkezik. Más magasrendű tudásformák is képesek az értékek felismerésének és követésének a folyamatát – azaz a hit rögzítését és tartósítását – támogatni és „természetes világnézetet” létrehozni.²² Ilyen magasrendű tudásforma a művészet, a misztika, a metafizika, az utópia, a tekintély és mindenekelőtt a tudomány. Ahogy egyik tudásforma sem, úgy a tudomány vagy bármely bármelyik területe sem képes az értékek igazolására, de azt is lehetetlenné kívánja tenni, hogy értékek és igazságok tetszéstől és szeszélytől függhjenek. Az a mód, ahogy anyagát a tudomány elrendezi, sok tekintetben hasonlít a vallási dogmák szerkezetére és rendszerére, s módszere a maga hatókörében hozzásegít a jelenségek bizonyos oldalainak és azok jelentőségének megértéséhez. Ez a vonás alapvetően a szellemtudományokat – *Weber* szóhasználatával: a kultúrtudományokat – jellemzi. Az összes tudásforma közül a tudományra érvényes a leginkább, hogy bővíti és mélyíti saját tartományát, a teljességre és a tökéletes megértésre törekszik. Axiómákat fogalmaz meg a mind magasabb elvi szinten álló állásfoglalás érdekében, meghatározza a következtetések menetét, logikai érvényességet kölcsönöz az érvelések láncolatának, értelmezi a levont következtetések értékét és jelentőségét, korrigálja és kiegészíti azokat a kiindulási pontokat, amelyeket a tudományos műveletek spirálja érintett. A tudomány speciális funkciója tehát, hogy *problémává* tegye, ami hagyományosan magától értetődő lenne.²³ Az értékeket illetően, a tudományos gondolkodás egyre több sajátos és jelentős vonást fogalmaz meg, s azon is fáradozik, hogy ezeket egységes képbe foglalja. Minél határozottabban

²¹ WEBER 1970, 15.p.

²² Vö.: MAX SCHELER: *Die Wissensformen und die Gesellschaft (Dritte Auflage)*. Bern und München: Francke Verlag, 1980. 60. sk. p.

²³ WEBER 1970, 87.p.

szeretné a tudomány valamely érték jelentőségét kiemelni és tudatosítani, annál inkább törekszik minden oldalúan definiált fogalmakat használni. A rész és az egész viszonya az értékek meghatározottságra és jelentőségére vonatkozóan, újabb és újabb megértést tesz szükségessé. Az értékek vonatkozásában a tudomány jelentőségét és súlyát interpretáló képessége adja, mert rendszerezésével, nyelvi struktúrájával, megjelenítő erejével önmaga értelmezése is.²⁴ Ez a képesség csökkenti az érték és a gyakorlat közötti távolságot, könnyíti az értékek közötti választást, de leginkább pótlólagos energiát ad az értékekbe vetett hitnek, ha meggyengülne, vagy kiveszni látszana. A tudomány ily módon ideológia is. Az értékek vonatkozásában van bizonyos vezérlő hatása, egészen addig, hogy az általa rendszerezett értékeknek politikai és társadalmi *következményei* vannak.

A tudomány világában – Weber szerint – két gondolkodást szervező alapvető fogalom létezik: az *eszmény* és az *ideáltípus*. Az eszmény az értékeléssel, az ideáltípus a megismeréssel áll kapcsolatban, de mindkettő egy szellemi magatartás modellje. A szellemtudományok bővelkednek eszményekben és ideáltípusokban, valamint a körükük szőtt elméleti modellekben. Ennek az az oka, hogy az ilyen tudományok az empirikus tudományokhoz képest fejletlenebbek, felépítésük inkább nélkülözi a szabatoságot. Minél spekulatívabb egy tudomány, annál több és annál rendszertelenebb eszményt és ideáltípust alkalmaz, és annál kevésbé vesz tudomást ezek *ad hoc* használatáról. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy a tudomány kijelentéseinek önálló értéke is van. Pozitív vagy negatív hatással van az egyének és a közösségek szükségleteire, vágyaira, képességeire és mindezek kielégítésére. Ezt a hatást szokás a tudomány *instrumentális* értékének nevezni. Ez azt is jelenti, hogy a tudomány csak akkor lehet értékmentes, csak akkor lehet morálisan semleges, ha eltekintünk alkalmazásának következményeitől. Az érték azonban az értékelés valóságos folyamataitól függ, következményei a gyakorlatban mindig vannak, azokat figyelmen kívül hagyni nem lehet. El kell tehát fogadnunk, hogy az értékválasztás szándéka és következménye nem eshet azonos megítélés alá.

Az értékelés a tapasztalat sajátos formája, mely ölthet egyéni – pszichológiai – és társas – szociológiai – alakot. Bár az érték szellemi ereje befolyásolja a tapasztalat intenzitását, arra azonban számos, az eszmény vagy az ideáltípus természetétől független körülmény is hatással van. Egy érték megértése nem azonos általánosságok felszínes megértésével. Sokkal inkább olyan szemlélet, amely felfogja az érték jellegét, viszonyát más értékhez, kapcsolatát rajta kívüli tényezőkkel. A felfedezés és a tájékozódás e módja az érték történetének

²⁴ Vö.: MARX W. WARTOFSKY: *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai*. Budapest: Gondolat, 1977. 126., 278., 388.p.

nyomon követésével is együtt jár. Az érték nem az egyetlen jelen síkján helyezkedik el. Minden keresztmetszetet – írja *Dilthey* – történeti állapotnak kell tekinteni. A fogalmat arra használhatjuk, hogy a kibontakozó egészet jelöljük vele.²⁵ Az értékelés tulajdonképpeni folyamataiban a tudomány nagy segítséget nyújt az analitikus módszer felajánlásával, az értékelés szükségességét és célját – tehát az alapkérdéseket – illetően azonban nincs tudományos érvényű válasz. Eldöntendő kérdés, hogy ehhez igénybe vehetőek-e a metafizika veszedelmes viszonyai?

Weber a *Platón* és *Kant* által meghatározott keretek között hasznosította a lehetőségek maximumát. Nézeteinek különös életszerűsége abból fakad, hogy az ő gondolataiban is uralkodó neokantiánus értékelmélethez hozzáadta a pragmatizmus szelídebb európai változatának, így például *Hans Vaihinger* „als-ob” filozófiájának néhány elemét. A pragmatista filozófia klasszikus irányzatai jóval inkább naturalista felfogást követtek a megismerés és az érték vonatkozásában, mint amire *Weber* egyáltalán hajlandó volt gondolni. A *pragmatizmus* értéktani megállapításai mindenestre alkalmasak az alkotmányelmélet módszertani alapjainak kiépítéséhez.

A pragmatista értékelmélet alaptételeit a talán *Dewey* fogalmazta meg a legjobban, amikor arról értekezik, hogy ez a felfogás nem enged meg semmiféle merev megkülönböztetést a dolgok, az élet értékei, valamint a gondolkodás folyamatai között. Feltételezi viszont a folyamatos és szabad *átmenetet* a tapasztalattól a gondolkodáshoz, a gondolattól a tényhez, a dolgoktól az elmélethez és megfordítva. Minden filozófiai vagy elméleti gondolkodás a reflexió meghatározott módja. A pragmatizmus logikája azt vizsgálja, hogy miként jön létre a tapasztalatban a gondolkodás egy bizonyos tartalmi és formai jegyeket mutató típusa egy másik típusból, és hogyan alakul át egy következő típusba. A gondolkodás alakzatai közötti kapcsolat azt is magában foglalja, hogy „minden felhasználható a múlt tapasztalataiból, ami akár a jelenlegi probléma megfogalmazása, akár annak megoldása szempontjából erre alkalmasnak tűnik.”²⁶ A pragmatizmus logikájában nincs jelentősége annak, hogy egy gondolat milyen történelmi folyamatban jött létre, hogy tárgya az érzékelés, az észlelés vagy a fogalmi gondolkodás körébe tartozik-e. Jellemző, hogy a pragmatikus módszert az irányzat képviselői – mindenekelőtt *William James* – jóval korábban alkalmazták, minthogy filozófiájukat pragmatizmusnak nevezték volna el, s a kortársak is inkább a neopozitivizmus elnevezést használták erre a gondolati

²⁵ Ld.: *DILTHEY* 1974, 123. p.

²⁶ Ld. *JOHN DEWEY: Esszék az experimentális logika köréből. In: Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből (Válogatta: Szabó András György). Budapest: Gondolat Kiadó, 1981. 402., továbbá 403. és 412.p.*

rendszerre.²⁷ A fő kérdés mindenesetre az volt, hogy lehetséges-e egy újfajta metafizikát az értékek forrásaként felfogott szokás helyére állítani.

A pragmatizmusban rejlő lehetőségek kiaknázására a legnagyobb szabású kortársi kísérletet *Richard Rorty* tette. Gondolkodásának hangulatát jól jellemzi az a mondata, hogy az igazságról nem sokat mondhatunk, és a gondolkodó embernek a „jogosult állíthatóságra” kell szorítkoznia.²⁸ Valami biztosat csak abban lehet keresni, hogy az emberi vélekedés nem lebeghet a környezetétől függetlenül, s végül is semmiben sem lehetünk önkényesebbek, mint amit a világ megenged nekünk. Ebből következik az a remény, amellyel a megismerés helyett, ki kell egyeznünk, és amely távol tartja a destruktív szkepticizmust. Nem azzal kell tehát foglalkoznunk, hogy vélekedéseink megalapozottak legyenek, hanem inkább azzal, hogy vélekedéseink „érdekes” alternatíváit dolgozzuk ki. Az igazság ugyanis nem ismeretelméleti fogalom, az igazság és annak igazolása között nincs érdemleges összefüggés. A tudományos gondolkodásnak sem lehet egy igazságnak nevezett átfogó célja. Nem jutunk közelebb az igazsághoz, ha sok és terjedelmes igazolási kísérletet tudhatunk magunk mögött. Az intellektuális haladás sem azt jelenti, hogy a problémákat megoldjuk, hanem általában úgy következik be, hogy az addigi fontosnak tartott kérdéseket a hozzájuk tartozó alternatívákkal együtt elvetjük, ha már nem remélhetjük, hogy jobb jövő felé vezetnek. Azt senki sem tudja, hogy a jövőben mely eszmék maradnak igazolhatóak, és melyek nem lesznek már azok. Ha életerejük csökken, és fenntartásukhoz többé nem fűződik érdek, a politikai eszmék is arra a sorsra jutnak, hogy elvetik, és másikkal cserélik fel őket. Minden eszme és érték csak akkor töltheti be szerepét – figyelmeztet *Dewey*, akit *Rorty* mesterének tekint –, ha alkalmas arra, hogy jövőbeli megfigyelések és tapasztalatok megszervezésének bázisát alkossa.²⁹ Csak akkor állunk a valóság talaján, ha ezt a jövőt nem bizonyosságként, hanem reményként gondoljuk el. A remény a valósághoz való alkalmazkodás módszere, mert ez áll összhangban a valóság történeti megismerésével, és azzal, hogy az emberi megismerés nem „Isten nézőpontja.”³⁰ Jóllehet, a remény pszichikai tartalma gyöngébb, mint a hité, de ahhoz hasonlóan közösség formáló tényező, s ez a közösség biztosítja az értékek érvényességét. Az ilyen közösség nélkül az értékeknek nincs eleve meghatározott rendje. E gondolatokban nem nehéz *Darwin*, *Nietzsche* és *Marx* hatását felismerni.

²⁷ Ld. részletesen: LUDWIG STEIN: *Philosophische Strömungen der Gegenwart*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1908. 34.sk.p.

²⁸ RICHARD RORTY: *Megismerés helyett remény*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998. 18.sk. p.

²⁹ JOHN DEWEY: *Filozófia és civilizáció*. In DEWEY 1981, 474. p.

³⁰ RORTY 1998, 29.p.

A pragmatizmus az eszmék értékét, erejét a fejlődés és az alkalmazkodás lehetőségében keresi. Valamely érték nem határozható meg annak alapján, aminek már birtokában vagyunk, hanem csak arra tekintettel, amiben különbözni fogunk attól, amik voltunk.³¹ Az értékek rögzülése annak tapasztalati és gondolati élménynek a következménye, hogy a másik ember története a mi történetünk is. Az érték érvényességét az biztosítja, hogy nem válik statikussá, hanem fejlődik, így egyre több ember és embercsoport szükségleteit lehet méltányolni keretei között. Az érték tehát a fejlődés sajátos programja, amely növekvő érzékenység és növekvő felelősség az emberek és dolgok egyre tágabb köreinek szükségletei iránt. A fejlődés a nagyobb emberi szolidaritás felé halad.³² Az érték az együttérzés és a képzelőerő kiszélesedése, s ha van az értéknek hagyománya, akkor ez az éberség.³³ Mindaz, amit a múlt ilyen gyakorlatként rögzített, ma is értéknek és morális elvnek tekinthető. Weber azt gondolta, hogy az ilyen elvek közötti választás hit kérdése, *Rorty* azon a véleményen van, hogy az eszmék javaslatok arra, hogy „milyen fogalmakkal kezelhetjük a legjobban, a morális kérdésekkel kapcsolatos ellenéteket.”³⁴ A pragmatizmus módszere szerint értelmezett eszmék megszüntetik az elmélkedés és a cselekvés, *Platón* óta fennálló megkülönböztetését, s egyetlen célt szolgálnak, hogy a jövő a múltnál gazdagabb legyen. A hitek és gondolatok értékének próbaköve az emberi jólétet illető következményekben rejlik. A tudomány pedig arra szolgál, hogy kitágítsa azoknak az értékeknek a hatókörét, amelyek már korábban is megvoltak. A politikai intézmények rendeltetése sem lehet más. A pragmatizmus intellektuális hangulata a perspektíva; az élő történetiség, amelyben az elmélet és a gyakorlat összefonódva, egymást támogatva és kiegészítve alakul.

E mégoly rövid értéktani összefoglalás is alkalmas arra, hogy az *alkotmányos állam fogalmának* módszertani és történeti alapjául szolgáljon. Az alkotmányos állam fogalmát nyugodtan tekinthetjük pragmatikus eszmének, amely egy bizonyos tulajdonságokkal rendelkező államhoz kapcsolódó, elméleti és gyakorlati tapasztalatok rendszerezett foglalata. Mindazok az értékek, amelyek ezekben az elméleti és gyakorlati általánosításokban megfogalmazódnak, nem egy adott pillanatban érvényesek; jelentőségüket az adja, hogy egy jövőbeli időpontban is érvényesek még. Érvényességük folyamat, melyet az tart mozgásban, hogy az, ami most igazolható *volt*, igazolható *lett* később is.

Az alkotmányos állam fogalma történeti jelenség, és pedig azért, mert egykori és jelenlegi értelmezéseit nem kellett – kényszerítő elméleti és gyakorlati

³¹ JOHN DEWEY: *A szabadság filozófiái*. In DEWEY, 1981, 508.p.

³² Vö.: RICHARD RORTY: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1989. 212.pp.

³³ RORTY 1998, 78. sk., 86. és 120. pp.

³⁴ RORTY 1998, 83.p.

okok miatt – másfajta értelmezéssel felcserélni, vagyis még mindig a régebben, és az éppen most elmúlt idő gyakorlatának sűrítője. Jóllehet, a fontos dolgok jövőbeli aspektusaira különböző tapasztalatok vonatkoztathatók, az alkotmányos állam eszméje mindaddig többet tartalmazott abból, amit mostanáig jónak tartunk, mint amit rossznak.³⁵ Erre a következtetésre azonban a különböző embercsoportok figyelmen kívül hagyásával nem lehet eljutni. Az alkotmányos állam nem univerzális eszme, amely egyöntetű és általános értéket jelentene mindenki számára. Kialakulását és fejlődését az jellemzi, hogy emberek jelentős és mind jelentősebb csoportjai számára több jó remélhető tőle, mint rossz. Alternatív konstrukciók értelméről mindig lehet vitatkozni, ha van olyan közösség, amely a saját és a környezete lényegét másként határozza meg. Az alkotmányos állam tehát *nem szükségszerű és örök* eszme, mert a politikai berendezkedés értékét meghatározott elméleti és gyakorlati *tapasztalatok* aspektusából fejezi ki. Semmi köze sincs olyan abszolút vonásokhoz, mint amilyeneket *Hegel* hagyományozott ránk az állammal kapcsolatban – midőn azt írta, hogy az állam „isten menete” a világban³⁶ –, vagy ahogy Fukuyama vizionálta a történelem végét jelentő egyetemes és egységes államot.³⁷ Az alkotmányos állam fogalmi keret, amelyben jelenlegi tapasztalataink szerint a legjobban kezelhetőek a hatalommal kapcsolatos alapvető ellentétek. Szükségességét azonban egyetemlegesen kényszerítő érvekkel igazolni nem lehet. Azok számára érvényes érték, akik – történelmi vagy aktuális tapasztalataik által motiváltak és a boldogabb jövő reményében – hisznek eszményének helyzetállóságában.

Az alkotmányos állam értékében való hit nem kényelmes vagy elkényelmesítő fikció, mert gyakorlati haszna csak akkor van, ha feltételezhetjük, hogy mások hasonló hit alapján ugyanúgy gondolkodnak és cselekszenek, mint mi magunk. Az eszmékben való hit megteremtése és fenntartása a közösségi gondolkodási és cselekvési gyakorlat próbája, s ez az alkotmányos állam fogalmára is vonatkozik. Ez az érték is csak akkor érvényes, ha a gyakorlat tárgyává képes válni. Ez pedig hitben gyökerező választás kérdése. A hit és a választás e módja sem rendelhető ugyan alá az igazság igazolása eljárási kritériumainak, de feltétlenül vonatkozik rá a morális és a politikai felelősség elve, a hit és a választás következményeiért. A hit és a választás tehát az alkotmányos államot illetően sem pusztán személyes hajlamok vagy ezek összegeződésének kifejeződése, ha-

³⁵ Vö.: RORTY 1998, 11.p.

³⁶ GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL: *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971. 267.p.

³⁷ Vö.: FRANCIS FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994. 296. skk.p.

nem jelenségek súlyos valóságával is kapcsolatban állnak. Az értékek megkülönböztetése és választása a tettek által létrehozott „világállapotok” értékelését tükrözi ebben az esetben is.³⁸

Az alkotmányos állam olyan eszmény, amely a rá vonatkozó hit gazdagságának megfelelően különböző értékekből tevődik össze. Dewey például a demokrácia értékét hangsúlyozta – melyet egyenesen „az ember és saját természetapasztalata metafizikájának” nevezett -, de hasonló jelentőséget tulajdonított a szabadságnak, az önrendelkezésnek, a felelősségnek és az egyenlőségnek.³⁹ Általánosabb értelemben az alkotmányos állam az a fogalmi keret, amely gyakorlatként lehetővé teszi az ember és a közösség számára, hogy jobban tudatában legyen saját jelentőségének, és kiszélesüljön akadályokba nem ütköző működési köre; olyan növekedés, amelynek következményei többek, mint adottságai. Az alkotmányos állam eszméje és értékei a valósághoz való alkalmazkodás szolgálatában állnak, s annak a fejlődésnek nyitnak utat, amely révén nagyobb szabadságot és változékonyságot engedhetünk meg magunknak, mint korábban.⁴⁰ Vannak, akik a szabadság és a változékonyság elemeit a gazdaság és az elismerés fogalmaival helyettesítik,⁴¹ de a lényeg mégis az, hogy az alkotmányos állam általában úgy értékeli minket, mint ahogy mi magunkat.

Az alkotmányos állam értéke azonban nem csak a szabadságban és az elismerésben van, hanem a *hatalomban* is. Az alkotmányos állam nem a szabadság természeti állapota. A szabadság az alkotmányos államban a közjavak közé tartozik, s mint minden közjószág esetében, a hozzáférést biztosítani kell. Ez az egyik funkció, amely az állam és a közhatalom szükségességét megalapozza. Megteremti ugyanakkor a hatalommal való visszaélés lehetőségét. Erre a veszélyre és félelemre tekintettel, az alkotmányos állam fogalma nem egyszerűen az állam értékes tulajdonságainak leírása, hanem kifejezetten azoknak az eszközöknek és módszereknek a foglalata, amelyek a hatalom ellenőrzésére és túlkapásai elleni védelemre szolgálnak. Az alkotmányos állam – mint *Carl Schmitt* megjegyzi – a hatalom kritikus és negatív szemléletének intézményi rendje.⁴² Nem mellékes kérdés, hogy ez a szemlélet összeegyeztethető-e a hatalom iránti valamiféle hétköznapi bizalommal, avagy inkább állandó éber bizalmatlanságnak kell a hatalmat öveznie.⁴³ Ha nem megyünk is tovább annál,

³⁸ Vö.: KIS JÁNOS: *A politika mint erkölcsi probléma*. Budapest: Élet és Irodalom Kiadása, 2004. 329.p.p.

³⁹ Vö.: DEWEY: *A szabadság filozófiái*. In DEWEY, 1981, 486.,489. p.

⁴⁰ Vö.: RORTY 1998, 78.sk.p.

⁴¹ Ld.: FUKUYAMA 1994, 290.p.

⁴² Ld.: CARL SCHMITT: *Verfassungslehre. (Sechste, unveränderte Auflage)*. Berlin: Duncker & Humblot, 1983. 41.old.

⁴³ Vö.: SAJÓ ANDRÁS: *Az önkorlátozó hatalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1995. 26. sk.old.

hogy a hatalomhoz kapcsolódó bizalom vagy bizalmatlanság ízlés dolga, azt azért le kell szögezni, hogy az alkotmányos állam a hatalma iránti bizalmat nem követeli meg, és a hatalmát érintő bizalmatlanságot nem bünteti. Annak a világnézetnek vagy magatartásnak a meghatározására, amely alapján a saját értékeit is érintő választás, elutasítás és szelektálás végbemegy, az alkotmányos állam hatalma – mint közhatalom – nem terjed ki. Nem várhatja el, hogy polgárai a politikai értékekhez – így hozzá mint alkotmányos államhoz - fűződő viszonyukat a mindennapi gyakorlatban folyamatosan kifejezésre juttassák.

Az alkotmányos állam eszméje hatalmi viszonyok sajátos rendjeként érték. Ha az ilyen államot önkorlátozó hatalomként jellemezzük is, ez nem jelenti hatalmi vonásainak bizonytalanságát vagy gyengeségét. A számára fontos értékek vonatkozásában az alkotmányos állam is alapoz az *érzelmekekre*. Az alkotmányosság eszméjének és értékeinek is vannak velejáró érzelmi vonatkozásai. Leggyakrabban az önuralmat, a félelmet és a szégyent szokás megnevezni.⁴⁴ Minél több érzékenységet, minél fantáziadúsabb reményt kíván egy érték felismerése és választása, annál inkább szükséges, hogy a tapasztalatokban való részesedés kiváltsa, az értékorientáció pedig támogassa ezeket az érzelmeket. Az alkotmányos állam fejlődésének – vagy ahogy a pragmatisták mondanák: finomodásának – határozottan van érzelmi oldala.

Az alkotmányos állam értékébe vetett hit változásai nem hozhatóak közvetlen kapcsolatba hatalmának gyakorolhatóságával. Az iránta való bizalom csökkenése nem jár együtt hatalmának automatikus redukálásával és elbizonytalanodásával. Az alkotmányos állam szilárdan rögzített feltételeket és eljárásokat állapít meg annak érdekében, hogy értékelése és értékeinek választása, a hatalmára kiható módon és következményekkel történhessen. A közvélemény és – kisebb mértékben a közérzület – politikai relevanciájának rögzítése és kifejezése maga is egyike az alkotmányos állam értékeinek. Egyéb értékei vonzerejének csökkenése esetén, önmagában ennek az értéknek az elismerése is lehet olyan súlyú, amely az alkotmányos állam eszméjét átsegíti az értékválságon, s elejét veheti, hogy az értékelők kritikus tömegében kialakuljon a rajta való túllépés vágya.

Az alkotmányelméletben időről-időre visszatérő kérdés, hogy *lehet-e az alkotmányosság jogi kereteit értékekkel megalapozni?* Vannak-e a pozitív jognak olyan értékalapjai, amelyeket szabályok útján kell megvalósítani? A jogi előírásokat – legyenek azok alkotmányjogiak vagy más jogághoz tartozók – abban az értelemben nem lehet értékekkel megalapozni, ahogy azt a kantiánus jogelmélet⁴⁵

⁴⁴ Vö.: ANDRÁS SAJÓ: *Constitutional Sentiments*. New Haven: Yale University Press, 2011. 9.skk., 89. skk.p.

⁴⁵ Klasszikusként ld.: EMIL LASK: *Rechtsphilosophie*. In: EMIL LASK: *Gesammelte Schriften Bd.I*. Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 1923. 275.skk. p.

vagy a materiális étiketika⁴⁶ gondolta. Mindkét dualista irányzat azt tartotta, hogy az objektíven létező értékek eleve (*apriori*) adottak, s a gondolkodás feladata, hogy kimerítően megismerje, a cselekvés feladata pedig, hogy tökéletesen érvényre juttassa azokat. Az értékek eleve adott hierarchiájához és egymáshoz való viszonyához a cselekvésnek is igazodnia kell. Ebben a felfogásban az érték megalapozza, mintegy szükségszerűvé teszi, ami (*aposteriori*) a gondolkodásban és a cselekvésben rá következik. Az *apriori* mértéke is az *aposteriorinak*. Ha a megalapozást abban a tulajdonképpeni értelemben használjuk, hogy igazoljon is, akkor az ilyen, dualista próbálkozások nem meggyőzőek. Ezt érzekelte *Kelsen* is, aki neokantiánus alapokon állt ugyan, de feladta az objektív értékekkel megalapozott cselekvés teóriáját, s tiszta jogtanának normativizmusa egyszerűen semmilyen tekintetben nem vett tudomást az értékekről a jogi jelenségek körében⁴⁷. A tiszta jogtan kiiktatott ugyan néhány nehéz esetet saját gondolkodásból, de azon az áron, hogy elméletét elszegényítette, a gyakorlatot pedig a legfontosabb kérdésekben magára hagyta. Mintha az orvoslástól azt várnánk el, hogy biológia és kémia nélkül, pusztán anatómiai tudás alapján gyógyítson.

Az az értékelméleti felfogás, amely *Max Weber*hez és a pragmatizmushoz köthető, merőben más úton jár, és a filozófiai hagyományok mély ismerete és tisztelete ellenére, rossz kiindulásnak tartja *Platón*, *Arisztotelész* és *Kant* metafizikáját. Jellemző, hogy az értékről való gondolkodás megújítói – mindenekelőtt *Nietzsche* – nem alkottak olyan filozófiai rendszert, mint akiket meghaladni kívántak. Ez a XX. század legkimeríthetlenebb gondolkodójára: *Heidegger*re is igaz. Az „őspragmatisták” – akik, mint *Walt Whitman*, *Ralph Waldo Emerson* nem is voltak „igazi” filozófusok - az esszé műfaji formájában is kifejezik különállásukat a formalizált rendszerektől. Az értékek nem objektív létezők, hanem keletkeznek és elmúlnak, annak függvényében, ahogy orientáló erejük a hozzájuk való viszonyulásban változik. Az értékek rangsora nem adott, az elismerés teszi az egyiket fontosabbá, a másikat kevésbé jelentőssé. Úgy is lehet mondani, hogy az érték súlyát *használata* adja. Nincs azonban az értékeknek olyan benne rejlő tulajdonsága, amely választásukat és a választás sorrendjét, vagy általánosságuk mértékét meghatározná. Az értékek valójában halmazt alkotnak, a halmaz elemei pedig tovább bonthatóak, vagy éppen össze is vonhatóak. Az érték az ember számára csak jelenségekben hozzáférhető. Az ilyen pragmatista indíttatású felfogás egyébként nem feltétlenül a materialista vi-

⁴⁶ *Klasszikusként ld.: MAX SCHELER: A formalizmus az etikában és a materiális étiketika. Budapest: Gondolat Kiadó, 1979. 137.sk.p.*

⁴⁷ *HANS KELSEN: Reine Rechtslehre. (Zweite Auflage, Nachdruck). Wien: Franz Deuticke, 1983. 18.sk.p.*

lágnezethez kötődik, hanem minden olyan filozófiai irányzat keretei között is elfér, amelynek van fenomenológiai tartalma. Ilyen például Karl Rahner neotomista teológiája.⁴⁸

A pragmatista-fenomenológiai gondolkodási stílus szerint tehát az értékeknek nincs objektív érvényességük, de nem is zárhatók ki a cselekvésből. Nem mondhatjuk ugyan, hogy bármit is megalapoznának, azt viszont el kell fogadni, hogy részei a cselekvésnek. Azok számára, akik egy értéket elfogadnak cselekvésük mértékeként, ez az érték cselekvésük alapjává válik. A cselekvés alapja ok és nem igazolás.⁴⁹ Ebben az értelemben állítható, hogy az érték a jognak alapja, és nem megalapozása. Nem megalapozás, mert alkalmatlan az igazolás műveletének előfeltételül szolgálni, alap viszont, mert hivatkozások vonatkozási pontja. Amikor az ember elhelyezi magát a világban – mondja Rahner – tisztában kell lennie azzal, hogy nincs olyan tudása, amely független volna bármely jelenség érzékileg befogadható megismerésétől.⁵⁰ A befogadás minden eleme hivatkozás a megismerés valamilyen már ismert tartalmára vagy formájára. Ha hivatkozni tudunk, megtaláltuk az alapot a következő lépéshez.

Orientációs szerepük eltérő ugyan, de ha a jogi konstrukciók helyes megértésére törekszünk, a jogi jelenségeket értékalapjukkal együtt kell elgondolni. Az együttgondolás nem szünteti meg sem az értéket, sem a jog önálló természetét és egymással felcserélhetővé, helyettesíthetővé sem teszi őket. Ellenkezőleg: lehetőséget teremt, hogy mindkettőt a maga funkciókörén belül kezeljük. A jogi előírás vagy a jogilag releváns magatartási szabály mindig valamilyen érték elképzelése vagy megfontolása alapján jön létre. Ez gyakran csak célok homályos képében ölt testet, de minél tudatosabb a norma kialakítása, annál látványosabb a célképzet és az értékképzet egybeesése. Nagy jelentőségű szabályok létrehozásakor – mint amilyen az alkotmány – elkerülhetetlen az átfogó értékalap megteremtése. Néha a szabály szövegéből, de a keletkezés történetéből egészen biztosan nyilvánvalóvá válik, hogy melyek azok az értékek, amelyek alapul szolgáltak. Értékekre alapozás nélkül a jogi szabályok jelentős része rosszul, vagy nem érvényesül és meg sem ismerhető abban az ideális értelemben, ahogy azt *Kelsen* szerette volna.⁵¹ Az értékalap létének elismerése, sőt helyeslése nem jelent állásfoglalást arról, hogy a norma alapjául tett értékek rendelkeznek-e az érték tulajdonságaival, azaz képesek-e értékként funkcionálni, értéknek bizonyulni. Az a kijelentés pedig, hogy a szabály alapja érték, semmit

⁴⁸ Ld.: KARL RAHNER: *Az Ige hallgatója*. Budapest: Gondolat, 1991. 144.sk. és 151. sk. p.

⁴⁹ A filozófiai háttérhez ld.: MARTIN HEIDEGGER: *Az alap lényegéről*. In: MARTIN HEIDEGGER: *Útjelzők*. Budapest: Osiris, 2003. 123.pp.

⁵⁰ RAHNER: 48. l. h. h. m. m., 154.p.

⁵¹ Vö.: KELSEN, 1983, 3. sk.p.

sem mondhat a szóban forgó érték igazságáról vagy hamisságáról. Ezért érjük be azzal, hogy az értéket a norma alapjának, de nem megalapozásának tekintjük. Megalapozásról csak akkor lehetne szó, ha az alapul vett érték igazságát igazolni – hitelesíteni – tudnánk.

A jogi norma, hasonlóképpen orientációs hatással rendelkezik, mint az érték, s lényegét ugyanúgy az érvényesülésben kell keresni. Alapvető különbség azonban, hogy az érték esetében a választás szabad – abban az értelemben is, hogy a választás mellőzhető, és abban is, hogy versengő értékek között is lehet választani –, a jogi normát illetően azonban tulajdonképpen nincs választás, egy jogi normának ugyanis nincs konkurens jogi normája; az adott normát illetően pedig nincs más választás, mint hogy követni kell. Az érték érvénye flexibilis és feltételes, a jogi normáé viszont szilárd és abszolút.

Az érték és a jogi norma különbsége különösen jól megragadható abban a folyamatban, amelyben a rendszeresen követett értékből jogszokás, majd szokásjog jön létre.⁵² E folyamatban az érték fokozatosan ölti magára a feltétlenség jeleit és érvényessége fokozatosan megszilárdul. Ahogy a szokás abszolutizálja az értéket, azaz kiiktatja a választás aktusát, úgy tűnnek elő a jogi normára jellemző tulajdonságok. A szokásjog képződésének menete egyben azt is újból megerősíti, hogy miért tekinthetjük az értéket a jogi norma alapjának. A kialakult szokásjog ugyanis nem tünteti el azt az értéket, amelyből kinőtt, hanem mintegy maga mögött hagyja, elrejtí, s ezen az alapon fogalmazza meg saját – minőségileg más – érvényességi igényét.

A jogalkotás során keletkezett szabályok esetében is helytálló az a kijelentés, hogy a normáknak van hivatkozható értékalapja, amely forrása a megszövegezett jogszabálynak. Eltérően azonban a szokásjogtól, ami az értékválasztás következménye, a jogalkotás már kezeli, szelektálja a maga értékalapjait, ezért inkább az értékválasztás részének tekinthető. A jogalkotás értékhez való viszonya kevésbé tapasztalaton alapuló, mint a szokásjogé. Benne az érték és a norma viszonya jóval bonyolultabb lehet, mint a szokásjogban. Mindenekelőtt azért, mert a jogalkotás függetlenebb az értéktől, mint a szokásjogi jogképződés. Ennek megfelelően, a jogalkotásnak vannak értékmentesebb és érték kötöttebb formái és korszakai. Jogalkotás pozitivista és természetjogi felfogásban egyaránt megvalósulhat. Ha az értéket orientációs mintának tekintjük, amely választható, a jogszabályt pedig követendő magatartásmódnak, akkor az a helyzet tárul elénk, hogy a jogalkotásban nem minden érték lesz jogi norma, és olyan jogi normák is keletkeznek, amelyek arra köteleznek, ami az értékek közül nem lett volna választható. Alkothatók olyan normák is, amelyek általánosan megfogalmazott elvárásokat és elveket tartalmaznak, vagy közvetlenül értékekre

⁵² Vö.: LEOPOLD POSPÍŠIL: *Anthropologie des Rechts*. München: Verlag C. H. Beck, 1982. 114. skk.p.

hivatkoznak. Minél jelentősebb a szabály, annál gyakrabban megtalálhatóak benne ezek az absztrakt elemek. Vannak alkotmányok, amelyek tudatosan formálnak normává elveket és értékeket, de elvek és értékek azokban az alkotmányokban is jelen vannak, amelyek szeretnék mellőzni azokat. A jogalkotásban keletkezett normák egy része mindig, szükségképpen felszippant valamennyit azokból az értékekből, amelyekre a szabályozás alapjaként hivatkozik. A normába felvett érték – akárcsak a szokásjog esetében – már jogi norma, vagyis érvényesülése nem az értékre, hanem a jogszabályra jellemző módon történik, ám eredeti értékalapjától elkülönítve mégsem lehet szemlélni. Ugyanúgy nem, ahogy egyetlen jogi normát sem, amely – ha nem is fogad be közvetlenül értéket, de – valamilyen érték alapjáról származik. Nem valósulhat meg tehát az a tiszta elképzelés – ahogy Kelsen szorgalmazta –, hogy a jog és az érték párhuzamos jelenség maradjon. Az alapul vett érték nem enged meg bármilyen szabályozást és ugyanezen összefüggés alapján állíthatjuk – a gyakori félreértés ellenében –, hogy a *liberális állam sem közömbös az értékek iránt*. Az egyén és a közösség előrehaladó tökéletesedésébe vetett hit a liberalizmus rejtőzködő alapértéke és programja, jóllehet a tökéletesedés esélyei egyenlőtlenül oszlanak meg Normái a saját értékalapjáról erednek és gyakorlatában saját értékei a hivatkozási alapok. A liberalizmus eszménye a kölcsönös, de nem a közös célok szolgálata.⁵⁴ Konzervatív irányultság esetén ez az értéköttség talán látványosabb, de lényegét tekintve nem más. Ezzel a megállapítással hozható kapcsolatba *Konrad Hesse* nézete,⁵⁵ hogy alkotmányról csak meghatározott politikai berendezkedést illetően lehet beszélni, és az alkotmány kizárja jogi értelemben az értékrendjének meg nem felelő értékek választhatóságát. Minden alkotmánynak vannak tehát intoleráns és harcias elemei is.

Nem a logikai formalizmus értelmében, de a racionális jogalkotás egyik útjának azt tekinthetjük, ha a megalkotott norma világos értékalappal rendelkezik. Sem a szokásjog létrejötte, sem a jogalkotás nem fogható azonban fel deduktív műveletnek. Jog normák sokaságának esetében az értékalap léte és mibenléte szerfelett kérdéses. Az alap keresése, az értékre való hivatkozás ezért nem csak a jog keletkezésének, hanem gyakorlati érvényesítésének, alkalmazásának és követésének is velejárója. Az érték és a norma azonban nem kerül úgy együtt a jog alkalmazója vagy keresője elé, mint hús és saláta a vendég tányérjára. A norma és alapul vett értéke nem mindig szemlélhető egységben, márpedig a

⁵³ Vö.: KELSEN 1983, 16. skk.p.

⁵⁴ Vö.: FRIEDRICH A. VON HAYEK: *The Principles of a Liberal Social Order*. In: Friedrich A. von Hayek: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London: Routledge and Kegan Paul, 1967. 168. p.

⁵⁵ Vö.: KONRAD HESSE: *Die normative Kraft der Verfassung*. In: KONRAD HESSE: *Ausgewählte Schriften*. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 1984. 7.sk. p.

norma érvényesülése gyakran csak érték vonzásában lehet teljes. Amikor *Eugen Ehrlich*, *Hermann Kantorowicz* vagy *Francois Géný* a jog szabad megtalálását említi,⁵⁶ valójában az alapul vehető értékek utólagos felmutatására vagy megkonstruálására gondolt. Az értékre – mint a norma alapjára – való hivatkozás a jog-érvényesülés folyamatában meghatározóan a jogértelmezésben jelenik meg. Az újabb jogelméleti irányzatok némelyike hangsúlyozza, hogy a nehéz jogi esetek értékalapú értelmezés nélkül nem oldhatóak meg, és az értelmezést általában is a jogi műveletek lényegének fogják fel.⁵⁷ Az értelmezés ilyen közép-pontba állítása – amely távoli, de azért érzékelhető rokonságban van közép-kori előzményeivel – az intellektualizmus támadása a jog politikai jellegének hangsúlyozása ellen. Bizonyos értelemben újra megnyitja az utat az érték és a norma orientációs hatásának versengése előtt, azon az értelmi alapon, hogy az érték jobb választási lehetőséget kínál, mint a norma által előírt egyetlen lehetséges magatartás. Minél erősebb ez a törekvés, annál jobban figyelmen kívül marad a jog azon lényege, hogy a norma ezt a versengést átmenetileg kizárta. A jogtalálás ilyen módszere és az értelmezés ilyen kiterjesztése szélsőséges esetben, visszaalakítja a normát a természetjog állandóan változó elvárásává, és lehetetlenné tesz bármiféle gondolkodást és gyakorlatot, amely az alkotmányosság körébe tartozhatna.⁵⁸ Az értékalapú értelmezés lehetőségének határát a jogi norma kritikájánál és alapjának rekonstruálásánál kell megvonni, az értelmezésben kibontakozó érték érvényessége nem helyettesítheti, és nem válthatja fel a norma érvényességét. A kereteit így megtartó értelmezés azt fejezi ki, hogy a jogi normának nem csak keletkezésekor, hanem érvényesülése folyamatában is alapja marad az érték.

Az értéket nem lehet úgy meghatározni, hogy valamely meghatározott pillanatban érvényes jelentését vesszük alapul. Érvényét az adja, hogy választják és követik, ez pedig cselekvések *történeti* folyamata. Minél erősebb az érték, annál több és annál hosszabb időt felölelő választás irányult rá. Azt is mondhatjuk, hogy az érték ereje és érvényessége múltjában gyökerezik. A jelen pillanat értékválasztása összefügg azzal, hogy ezt az értéket a múltban hogyan és milyen gyakran választották. Az értékhez való viszony az időben szinte soha nem tekinthető állandónak. Az érték követése nem általában történik, hanem olyan helyzethez kötötten, amelyben elkerülhetetlen az érték választása, elutasítása

⁵⁶ Ld. részletesen: PESCHKA VILMOS: *A polgári jogelméleti gondolkodás a XX. század első felében*. In: PESCHKA VILMOS: *Jog és jogfilozófia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 91.skk. p.

⁵⁷ Klasszikusként ld.: RONALD DWORKIN: *A Matter of Principle*. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 1985. 119.skk. 167.skk.p.

⁵⁸ Vö.: ERNST-WOLFGANG BÖCKENFÖRDE: *Zur Kritik der Wertbegründung des Rechts*. In: ERNST-WOLFGANG BÖCKENFÖRDE: *Recht, Staat, Freiheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1991. 90.p.

vagy elkerülése. A helyzet függvényében a viszony tudati és érzelmi tartalma is különböző lehet. Az egymáshoz illeszkedő és egymásra következő értékválasztások időbeli folyamatában kialakul az értékek rangjának és erejének képzete, mely arra nézve orientál, hogy mennyire szükséges és mennyire sürgető valamely érték választása.⁵⁹ A viszonyulás tudati és érzelmi tartalmának változásai elkerülhetetlenek, ahogy az értékkel kapcsolatos tapasztalatok változnak. Még a legfontosabbnak tartott univerzális értékek sem maradnak változatlanok követésük időbeli folyamatában. Változik az érték orientáló hatásának terjedelme és intenzitása is. A változásban megjelenik az érték egész addigi története, amely nélkül az érték nem azt jelentené, mint az adott pillanatban és változása sem az lenne, ami éppen bekövetkezett. Az aktuális választás az érték múltjának a választása is, jelentésének és vonzerejének mindazon változásával együtt, amely a jelenig vezetett. Az érték nem a semmiből keletkezik, és nem tűnik el a semmiben. Az a mód azonban, ahogy elismerik és választják tartalmilag és formailag is, alakítja azokat az elemeit, amelyek követésének vágyát vagy kötelességét kiváltják.

Az alkotmányos állam fogalma értékek fejlődésének – Sajó András kifejezését használva – tünetegyüttese.⁶⁰ A jó állam iránti igény a legkülönbözőbb gondolatokban öltött testet, melyek közül az érzékelhető orientációs erővel rendelkezők váltak értékke. A filozófiai eszmét tartalma és formája teszi választásra és követésre alkalmassá. A gyakorlati ész filozófiája az eszmék olyan kibontásának kísérlete, amely képes azokat orientáló hatásúvá tenni és érték-ként felmutatni. Az alkotmányos állam fogalmához vezető értékek története is úgy alakult, ahogy azt már *Szent Ágoston* tanította: nem csak a válaszok, hanem a problémák is változnak az idő múlásával.⁶¹ Az alkotmányos állam eszméjébe foglalt értékeknek eltérő előtörténete van - már csak keletkezésük különböző ideje miatt is - és különböző viszonyulást tételeznek fel. Van köztük olyan, amelynek választása inkább az értelemmel és van, amelyé inkább az érzelem növekvő mértékével van kapcsolatban. A hatalom jogos megszerzésére és gyakorlására vonatkozó eszmék tükrözték és kritizálták a politikai gyakorlatot a már középkor folyamán és vártak érvényesülésre az ancien régime utolsó évtizedeiben. A felvilágosodás filozófiája nagyszabású és átfogó kísérletet tett az elnyomással szemben álló nézetek értékke tételére, és a XVIII. század végére, az új típusú eszmék uralták a politikai gondolkodást és a cselekvést. Új

⁵⁹ Vö.: HELMUT COING: *Grundzüge der Rechtsphilosophie (Dritte Auflage)*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1976. 113.p.

⁶⁰ SAJÓ ANDRÁS 1995, 27.p.

⁶¹ SZENT ÁGOSTON: *De civitate Dei*, VIII.2.

⁶² Ld.: ALEXIS DE TOCQUEVILLE: *A régi rend és a forradalom*. Budapest: Atlantisz, 1994. 206.pp.

típusúak voltak, mert a megtapasztalás nélküli képzelőerő hozta létre őket, és semmiben sem akartak kapcsolódni az eszmetörténet hagyományaihoz.⁶² Általános volt az a felfogás, hogy az ész parancsai szükségképpen értékekben öltönek testet, melyek racionális rendszerbe rendezőnek, és kényszerűen érvényesülnek is. Az érték az értelem diktátuma és megvalósul – ahogy *Carl Schmidt* kifejezte – az értékek zsarnoksága.

A felvilágosodás és a forradalmak tanulságait levonva, a politikai gondolkodás a szelídebb és türelmesebb értékek felé fordult. Ennek menetébe illeszkedik az alkotmányos állam eszméjének megfogalmazása. Az alkotmányos állam eszméje értékekből összerakott érték, amely a hatalom megkötésének általános érvényű céljait és szempontjait tartalmazza. Mindazok az értékek, amelyek beépülnek az alkotmányosságba, együtt és külön-külön az önkorlátozás, a kölcsönösség és a megőrzés elveit teszik orientációs céljaik alapjává. Az alkotmányos állam annak az ízlésnek és stílusnak politikai értéként való összefoglalása, amely a közösség ügyeinek intézésében az értelem, az igazságosság és a tisztesség uralmának megvalósulását és fennmaradását szeretné látni. *Carl J. Friedrich* nagyvonalúan azt mondja, hogy az alkotmányos állam azért érték, mert minden elemében kötve van a *fair play* elvéhez,⁶³ és olyan intézményeket működtet, amelyek lehetővé teszik számára a józanságot és tisztességét nélkülöző események túlélését is. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb értékek árnyékában is terem rossz és a politikai értéknek olyannak kell lennie, amely nem csak a jóra ösztönöz, hanem a rosszat is felismerhetővé teszi. Az alkotmányos állam fogalma tartalmaz olyan értékeket, amelyek a boldogság és a boldogulás útját mutatják. Az alkotmányos állam azonban – talán minden más hatalmi berendezkedésnél jobban – számol a politika és az ember természetének rossz vonásaival is. Tisztában van azzal, hogy a nagyszerű és a fenséges talán soha nem következik be, de a rosszat és a bűnt azért fel kell ismerni, és lehetőleg meg kell akadályozni elkövetését ott, ahol hatalom van. Különleges értéke, hogy az értékeitől való eltérés megakadályozása érdekében úgy intézményesíti a hatalmat, hogy annak mindig maradjon olyan része, amely képes az alkotmányosság értékét helyrebillenteni. Az alkotmányos állam a maga értékeit nem abszolutizálja, megsértésüket nem relativizálja. Az alkotmányos állam nem a technokrata gondolat és gyakorlat állama, mert értékeivel kizárja a pillanatnyi haszon és hatékonyság hajszolását. Az alkotmányos állam nem a hatalom mítoszának állama, mert értékeivel kizár minden hagyományozott és kétségbevonhatatlan felsőbbiséget. Értékei nem csak annak alapjai, hogy mi az alkotmányos állam, hanem túlnyomó részben annak is, hogy mi nem az. Nem

⁶³ CARL J. FRIEDRICH: *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*. Berlin – Göttingen – Heidelberg: Springer-Verlag, 1953. 26.p.

törekszik pótolni az erkölcsöt, a szokást, a józan észet, de tisztában van azzal, hogy nélkülük nem létezhet. Az alkotmányosság sajátos rituálé, a fegyelmezett és békés cselekvés kerete; nem pedig az igazság vagy a tökéletesség keresése.

Az alkotmányosság ilyen felfogását szokás a *liberalizmus* gondolatvilágával és értékeivel összefüggésbe hozni. Az alkotmányosság keretét valóban jórészt olyan választások töltik ki, amelyek a liberális értékfelfogásban is központi szerepet játszanak. Mindemellett azoknak, akik szemben állnak a liberális értékrenddel, óvatosan kell eljárniuk, mert a liberalizmus elutasítása nem jelentheti az alkotmányos állam elvetését is. Az alkotmányosság értékeinek ugyanis – anélkül, hogy torzulást szenvednének – konzervatív értelmezése is van. A konzervativizmus dicséretéről szóló híres esszéjében *Michael Oakeshott* az ismérvek egész sorát tárja elénk,⁶⁴ amelyeket a konzervatív habitus sajátjának tekint, amelyeket azonban az alkotmányos állam értékeihez is hozzá kell sorolnunk. Az uralkodás egyedül helyes módja a szabályok kidolgozása és érvényesítése, nem pedig egy jobb világról szóló látomás megfogalmazása, és az igazság nevében parancsok osztogatása. A hatalomnak nem feladata, hogy vágyakat és szenvedélyeket ébresszen, hanem éppen ellenkezőleg, a szenvedélyeket mérsékelnie, fékeznie, összebékítenie kell. Nem azért kell ezt tennie, mert erényt lát az ilyen magatartásokban, hanem azon praktikus okból, hogy a szenvedélyek ütközésekor keletkező kölcsönös csalódás veszélyét minimalizálja. Innen származik ugyanis a lojalitás ereje. Az alkotmányos állam rituáléjának értéke éppen az, hogy nincs ellentmondás a hatalomgyakorlás konzervativizmusa és minden más tevékenység radikalizmusa között.⁶⁵ Az alkotmányos állam elfogulatlansága a hatalomgyakorláson kívüli nézetek és tevékenységek iránt az önkorlátozás értékének tipikus megnyilvánulása.

Az alkotmányosság értékeinek hasonló leírását a legtöbb liberális gondolkodó is elvégezhetné volna saját előfeltevései alapján,⁶⁶ illetve meg is tette.⁶⁷ Ha tudjuk is, hogy a liberalizmusnak és a konzervativizmusnak is különböző irányzatai vannak, és nem mindig ugyanazokat a kérdéseket tartják fontosnak,⁶⁸ ha tapasztaljuk is, hogy a gyakorlati politikai liberalizmus és a gyakorlati politikai konzervativizmus sokszor eltér filozófiai értékeitől, helytelen, ha hagyjuk, hogy az alkotmányos állam értékét bármelyik a maga zsákmányának tekintse. Az alkotmányos állam vonzerejét az adja, hogy a liberális és a konzervatív szemlélet

⁶⁴ Ld. MICHAEL OAKESHOTT: *Politikai racionalizmus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2001. 431.skk. p.

⁶⁵ Vö.: OAKESHOTT: 64.lj.hiv.mű, 452.p.

⁶⁶ Vö.: JOHN RAWLS: *Political Liberalism (Expanded edition)*. New York: Columbia University Press, 2005. 35.skk. p.

⁶⁷ Ld.: KIS JÁNOS: *Alkotmányos demokrácia. Három tanulmány*. Budapest: INDOK, 2000. 35. sk. P.

⁶⁸ Vö.: RAWLS 2005, 133.skk., 173.skk.,212.skk.p.

egyaránt magáénak érezheti. Ez nem azt jelenti, hogy eltűnne a liberális és a konzervatív értékek különbsége, a liberális és a konzervatív gyakorlat ellentéte, vagy, hogy a liberalizmus és a konzervativizmus az alkotmányos államban kiegyezésre jutna egymással.⁶⁹ Olyan fontos kérdésben, mint például a társadalmi igazságosság értelmezése, a liberális és a konzervatív gondolkodás szemben áll egymással. E kérdés megvitatása azonban nem az alkotmányossághoz való viszony függvénye. Nem érinti, hanem feltételezi az alkotmányosságot. Mindez azt jelenti – miként ez a komoly liberális és konzervatív gondolkodók számára evidencia –, hogy a liberalizmus és a konzervativizmus vetélkedése nem lehet az alkotmányos államért vívott küzdelem. Az alkotmányosság és az alkotmányos állam értékeiben a liberalizmus és a konzervativizmus is magára kell, hogy ismerjen. Ettől egyik sem foszthatja meg a másikat. Az alkotmányos állam azokat a lehetőségeket osztja szét, amelyek alapján a különböző értékek – anyagi és szellemi megjelenésükben – befolyásoló hatásukat kifejthetik. A versengő és szemben álló felek egymás kizárására csak ott törekedhetnek, ahol ezt az alkotmányosság értékei nem tiltják. Ahol hatalom van – mint az alkotmányos államban is – az értékekre is vonatkozik az önkorlátozás és az önmérséklet maximája. Ha a hatalom megkötését akarjuk, az értékek zsarnokságát sem fogadhatjuk el. A bizalmatlanság nem csak a hatalomra, hanem a felkínált értékekre is vonatkozik. Nem könnyű eldönteni, hogy liberálisnak vagy konzervatívnak kell lenni ahhoz, hogy elfogadjunk egy olyan államot, amely gondoskodik számunkra az ehhez szükséges szkepticizmusról.⁷⁰

⁶⁹ Ld.: JOHN RAWLS: *Die Idee des politischen Liberalismus. Aufsätze 1978-1989*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994. 255.skk.p.

⁷⁰ Vö.: OAKESHOTT 2001, 451.p.